

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1960

Handtaget på en hyvel, som tillhört en norsk bygdekonstnär, träsnidaren och målaren Iver Gundersen Övstrud, född i Numedal år 1711 och död på samma ort år 1775. Se sid. 290.

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagsbilden återger C. F. von Bredas porträtt av greve Gustaf Trolle-Bonde, målat i London 1794—95.
Tillhör greve Fredrik Ulf Bonde, Teleborg.
Se Brita Stjernswärds uppsats Från Gustaf Bondes
"grand tour" i denna årsbok.

Trycket hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1960
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

ETT ROKOKOPORTRÄTT OCH DESS TILLKOMST

av Gunnar W. Lundberg

Bland de konstnärer som främst hörde till Carl Gustaf Tessins umgängeskrets var pastellmålaren Gustaf Lundberg. Redan under den vittberömda Parisambassaden 1739—42 hade han liksom den unga gravören Jean Erik Rehn haft sin bostad i det Tessinska beskickningshotellet vid dåvarande Quai des Theatins — nuvarande Quai Voltaire No 9—11, mitt emot Louvrepalatset. Han målade då flera porträtt såväl av Tessin som av hans gladlynta grevinna Ulla och andra medlemmar av familjen. Sitt inval i franska konstakademien hade nog Lundberg — förutom sin egen konstnärliga talang — greve Tessin till stor del att tacka för. Den varma vänskap som redan nu grundlades mellan den vittre och uppriktigt sagt icke så litet kultursnobbige ambassadören och konstnären — de voro på året jämgamla — fortsattes även senare i Stockholm, och pastellmålaren Lundberg blev under de kommande åren en lika trägen vardagsgäst i det Hessensteinska huset på Riddarholmen som i det intima Åkeröumgänget nere i Sörmland. De voro även grannar i "gamla stan".

Lundberg liksom Linné och många andra av våra berömda 1700-talssvenskar hörde till Tessins så kallade "lördagsgille". I sin stora Åkerödagbok noterar Tessin en söndagsmorgon i slutet av april 1759 följande härom: "I dessa förflutna åren och ännu i denna stund äro lördagarna mina gladaste dagar. Mina middagsmåltider hedras av dem, som mera veta än jag, och äro mig läretimmar. Herr kanslirådet Stiernman, herr kanslirådet Berch, herrar bergsråder Swab och Tilas, herrar archiatrer Rosén och Bäck, herr Wargentin, herrar Lundberg, Rehn, Arenius, Pasch, Fehrman

och flera uppliva mitt av veckans tyngd trötta sinne. Min vänskap vare dem vigd."¹

I denna kräset valda, intellektuellt högtstående krets trivdes den grånade excellensen och vilade ut ifrån ekonomiska och andra bekymmer samt stormiga politiska sammanträden i riksrådskammaren. Tessins svägerska grevinnan Augusta Törnflycht, som han titt och tätt så lätt brouillerade sig med, talar en gång en smula försmädligt om "grev Tessins gubbar, Rothen och Lundberg". Rothen var den kortvuxne hovstallmästaren Georg Wilhelm Roth, släkting till vänster och uppvaktande kavaljer hos familjerna Sack och Sparre samt faktotum och räkenskapsförare i den grevliga tessinska familjen sedan Parissejouren.

I sin konstsamling hade greve Tessin icke mindre än över ett trettiotal porträtt målade i pastell av Gustaf Lundberg, varav de flesta i våra dagar äro väl kända. Häribland var även en synnerligen tilltalande pastell av grevinnan *Kristina Margaretha Augusta Törnflycht* (1714—1780), målad iförd en gulbrun klänning med blåa band samt en vit spetskantad huvudduk löst knuten under hakan. Händerna stödjade mot en liten trälåda, som är fästad med ett rosafärgat band över axeln. Hon är målad, som det på den tiden hette, "à la savoyarde", dvs. konstnären har framställt henne med ett murmeldjur, som tänkes vara förvarat i lådan. Traditionen är alltsedan Watteaus och Chardins dagar. Porträttets nuvarande ägare är friherrinnan Kate Leijonhufvud, född von Post, i Stockholm.

Den ytterst personliga grevinnan Törnflycht var dotter till riksrådet greve Olof Törnflycht och hans maka grevinnan Hedvig Ulrika Posse i hennes andra gifte. Hon blev 1735 gift med Ulla Tessins halvbror, generalmajoren och överståthållaren i Stockholm Axel Wrede-Sparre af Sundby och den sista som bar det Törnflychtska namnet.

I litteraturen förekommer en uppgift att Tessin skulle ha haft med sig detta porträtt till Paris 1739.² Så kan emellertid icke vara förhållandet. Pastellen är trots allt utförd under den tid Tessin var ambassadör i Paris, och i sin dagbok för den 9 juli 1757 i Åkeröarkivet har han upptagit porträttet i en förteckning med följande beskrivning: "En porteuse de marmote peint en pastel

Grevinnan Kristina Margaretha Augusta Törnflycht, gift Wrede-Sparre. Pastell av Gustaf Lundberg, utförd 1739 i Paris. Privat ägo.

par M. Lundberg 1739. "Det är också mycket riktigt nämnt i den av Tessin egenhändigt uppsatta förteckningen på hans ägodelar, som sändes hem efter ambassadens slut, med följande rader: "Min K. Svägerskas Augustas Portrait i Pastel en Marchande de Marmotte, af Lundberg, förgylld ram och spegelglas... 480

*livres.*²³ Men hur kan nu detta gå ihop, när Augusta Törnflycht under den Tessinska ambassadperioden bevisligen icke vistades i Paris?

Porträttet har icke kunnat målas efter levande modell. Hur det kommit till tror jag mig dock kunna tala om. Beviset har jag funnit i ett mindre oljeporträtt på koppar (17 × 13,5 cm), föreställande samma person och målat av Olof Arenius 1737. Det äges idag av fru Birgitta Nisser, född Leijonhufvud, som ärvt det ur den Tessinska samlingen från Åkerö.

Det framställer i midjebild en ung dam, iförd en svagt mauvefärgad (natt?)dräkt med svart kapuschong framför ett toalettbord med spegel. Ytterligare ser man en ljustake, en flacon samt en dosa i gröngul lack mot en vit duk.

Även denna bild är av Tessin upptagen i dagbokens förteckning av 1757 med följande beskrivning: "*demi figure en petit à l'huile sur cuivre 1737 ou elle est devant sa toilette occupée à raccomoder sa coiffure par Arrhenius*". Carl Gustaf Tessin har haft detta porträtt av sin svägerska med sig till Paris, och det finnes mycket riktigt omnämnt bland alla konstföremålen som sändes hem på hösten 1741 till Stockholm med skeppare Swedaal: "*Min svägerska Augustas Portrait af Arhenius, förgyld ram . . . 70 livres.*"

Den fina kännaren av Tessin och hans familjekrets, den för åtskilliga år sedan bortgångna fröken Sigrid Leijonhufvud, har uppmärksammat porträttet och omtalat att det ursprungligen varit en present till grevinnan Ulla.⁴ Förmodligen var det inför denna bild som Tessin en morgon blev stående med ett ljus i handen, då han med en suck utbrast: "Varför skall just jag vara den enda, som hon fattat så stor motvilja mot, jag, som håller så mycket av henne." Orsaken var ett av de smågräl han ofta hade med sin ej så litet realistiska och sturska svägerska. Hustru Ulla sökte alltid försona dem och just på tal om denna lilla schism tog Ulla fasta på mannens ord för att söka förlika dem. Tessin betonade genast att en försoning berodde på svägerskan och att det absolut måste komma till en fullständig förklaring, han ville ej nöja sig med en halv. Det är tydligt att något i Augustas uppförande djupt sårat honom eller, för att tala med sagans ("Fau-

nillane”) ord, att hennes sista örfil gjort honom ”röd som gobe-
linernas scharlakan”, skriver Sigrid Leijonhufvud.

Det måste vara efter ovan nämnda oljeporträtt av Arenius, som Gustaf Lundberg i Paris så utförde sin lysande och inspirera-
de pastell. Någon annan förklaring torde näppeligen stå att finna.

Olof Arenius' porträtt hängde kvar på Åkerö ända till Tessins
död, då det upptages i hans bouppteckning med följande beskriv-
ning: ”Grefvinnan Wrede-Sparre, Augusta Törnflycht, half bild
för sin toilette, lagande sitt nattyg och sin hufva målad på kop-
par af Arenius, 6 tum hög, 5 d:o bred. Portrait i olja.”⁵

För fullständighetens skull kanske det också borde påpekas att
Arenius utfört samma porträtt i ännu mindre skala på elfenben
(9 × 7,4 cm), en av de ytterst få kända miniatyrer denne konstnär
målat, som tidigare fanns i den Eichhornska samlingen⁶ och där-
efter kommit i den Wijkska i Göteborg.⁷

Arenius har senare (1738) målat grevinnan Augusta i en röd
sammetsklänning (81 × 66 cm) med pälsbräm, som numera kan
beskådas på Gripsholm (Nr 2043). Autodidakten Johan Streng
(1707—1773) har ävenledes förevigat henne i en oljemålning
(44 × 36 cm), som numera tillhör de Odencrantska fideikommiss-
porträtten.

Rent konsthistoriskt kan det ha sitt intresse för det fåtal män-
niskor, som i vår tid intressera sig för dylika spörsmål, att förråda
Arenius' inspirationskälla. Han har helt enkelt lånat hela kom-
positionen från den franske målaren Charles-Antoine Coypel
(1694—1752), en tavla känd under namn av ”La toilette”, som
målades år 1730. Den har tillhört Fredrik II av Preussen och
enligt en räkning tjugo år senare skulle den avbilda en viss ”ma-
dame Marriethe”, en uppgift, som torde tagas med en viss reser-
vation.⁸ Samme målare har för övrigt i en pastell, vars långa
franska titel ungefär bör översättas med ”Dårskapen söker genom
ungdomlighet reparera skröpligheten” och som graverats av
Surugue, utnyttjat motivet med en dam framför sitt toalettbord;
den lär numera finnas i en fransk privatsamling.⁹

När och var Arenius sett Coypels originalmålning är icke så
lätt att avgöra, men det bör givetvis ha varit under hans utländska
studieår 1730—36. Hans inspirationskälla kan icke ha varit Simon

Grevinnan Kristina Margaretha Augusta Törnflycht, gift Wrede-Sparre. Oljemålning på koppar, utförd 1737 av Olof Arenius. Privat ägo.

Duflos' kopparstick efter denna målning, ty det är utfört så sent som 1747. Ett exemplar av denna sällsynta gravyr, som här avbildas, finnes i Sverige och tillhör fru Margit Riise, f. Lundberg.

Det var ingalunda ovanligt, att den tidens svenska konstnärer friskt lånade motiv efter utländska — framför allt franska — före-

"La toilette", gravyr från 1747 av Simon Duflos efter Charles-Antoine Coyppels målning 1730, vilken tillhört Fredrik den store i Preussen.

bilder. Exempler skulle lätt kunna mångfaldigas. En sådan genrebild var helt i tidens stil och på Parisersalongen 1739 kunde Tessin beundra en variant målad av Jacques Aved (1702—1766) föreställande madame de Bacquencourt sittande framför sitt med rika silverpjäser smyckade toalettbord.¹⁰

Grevinnan Kristina Margaretha Augusta Törnflycht, gift Wrede-Sparre. Oljemålning, utförd 1738 av Olof Arenius. Foto Svenska Porträttarkivet.

Det är Tessins svägerska, vilken skulle haft svårt att värja sig för gamle kung Fredriks (I) något närgångna uppmärksamhet — påstås det — som i den kända fésagan Faunillane kallas féen Tankfull — "la fée Pensive". I ett brev till sin hustru (26/5 1737) har Tessin helt realistiskt tecknat ett porträtt av henne, som kan

vara av intresse att jämföra med de målade. Han skriver att Augusta Törnflycht har "alltid huvudet på sned mot höger axel, med en intressant drömmande min, och de små vita händerna hopknäppta, med tummarna i en oerhört snabb kretsgång kring varandra, när ej i stället ett välproportionerat runt finger hastigt slår takt mot något föremål. Lång och ståtlig, med svart hår, stora mörka ögon med bågiga ögonbryn, liten röd mun och en liten uppnäsa." I ett annat brev skämtar han med denna hennes ovana och sänder henne följande hälsning: "Om Sundby rulltummar inte äre utnötte, så ber jag att min respekt anmäles hos dem."

Av ovan sagda framgår, hur ett rokokoporträtt kan komma till och av allt att döma bli mycket lyckat, även om det icke utförts ad vivum — efter levande modell. Gustaf Lundberg torde näppeligen ha sett sin vackra modell, när han utförde sin pastell, det skulle i så fall ha varit då hon var barn, vilket är mindre troligt. Senare i livet, efter hemkomsten från Paris, har han däremot icke gärna kunnat undgå att möta henne inom det stockholmska umgängeslivet.

Men hur gick det med porträttligheten? Det kanske icke var det allra viktigaste. Huvudsaken var nog att för eftervärlden skapa ett familjeporträtt — en charmfylld bild à la mode française, som för senkomna efterlevande kunde förtälja om en lysande och sympatisk personlighet — grevinnan Augusta Törnflycht — och hur hon uppfattats av sin svåger Carl Gustaf Tessin samt av sin tids habilaste svenske modeporträttör.

¹ Sigrid Leijonhufvud, Carl Gustaf Tessin och hans Åkerökrets (1931), sid. 114.

² Dens., Omkring Carl Gustaf Tessin I (1917), sid. 212.

³ "Generalförteckning på alla de saker, som äro öfversända till Stockholm" från Paris 1741. Manuskript i Kungliga Biblioteket. Fotostatkopia i Institut Tessins arkiv i Paris. Utdrag tryckt i Fredrik Sander, Nationalmuseum, I (1876), sid. 55.

⁴ Sigrid Leijonhufvud, Omkring Carl Gustaf Tessin, I (1917), sid. 80.

⁵ Olof Granberg, Svenska konstsamlingarnas historia II (1930), Bil. XVIII, sid. 241.

⁶ Ludvig Looström, Chr. Eichorns samlingar (1890), nr 338.

⁷ Nils Sjöberg, Olof och Caroline Wijks porträttsamling (1914), nr 45, sid. 14 avb. Herr Hjalmar Wijk har haft vänligheten att brevledes meddela författaren att han numera är ägare till miniatyren.

⁸ Paul Seidel, Die Kunstsammlung Friedrichs des Grossen auf der Pariser Weltausstellung (1900), avb. sid. 34.

⁹ Vente Georges Petit, Paris 26 maj 1913, avb. nr 6.

¹⁰ Georges Wildenstein, Le peintre Aved, sa vie et son oeuvre II (1922), pl. 33.